

Археологічні дослідження
Львівського університету
Вип. 7. 2004. С.184-190

Archaeological research
of L'viv University
Vol. 7. 2004. P.184-190

УДК 902 (477.75) (092)

Анастасія БАУКОВА

ПОЛЬ ДЮБРЮКС ТА ІВАН СТЕМПКОВСЬКИЙ - ПЕРШІ АРХЕОЛОГИ-ДОСЛІДНИКИ ПАНТІКАПЕЯ

Стаття присвячена першим дослідникам Пантікапея – Полю Дюбрюксу та Івану Стемпковському. Висвітлено основні результати їхніх досліджень, які стали підставою для наукового і ґрунтового вивчення археологічних пам'яток у другій половині XIX століття.

Ключові слова: Пантікапей, курган Куль-Оба, курганні поховання, гробниці.

Археологічне дослідження античних міст Північного Причорномор'я – це один з найцікавіших та найдавніших напрямків в археології України.

Історія археологічного дослідження Пантікапея та його навколишніх міст є складною та драматичною. Цей процес був тісно пов'язаний із розвитком класичної археології в Російській імперії, оскільки Північне Причорномор'я та Крим після входження до її складу стає об'єктом всебічного та ретельного вивчення.

“Переломним” моментом в історії археології прийнято вважати наказ Петра I про придбання старожитностей для Кунсткамери від 1718 р. Саме з цього наказу розпочинається перехід від колекціонування старовинних речей до становлення археології як науки.

“Якщо хтось знайде в землі, або на воді якісь старовинні речі, а саме: каміння незвичне, кістки людські або тварин, риби або птахів, не такі, як у нас тепер є або такі, але дуже великого або малого розміру порівняно до звичних; також якісь старі написи на каміннях, залізі або міді, або якусь стару і тепер тому є незвичною старовинну зброю, посуд або все решту, що є дуже старим і незвичним, – також треба приносити, бо за це буде винагорода”.¹ Завдяки створенню Кунсткамери зібрання відомостей про будь-які археологічні об'єкти протягом першої половини XVIII століття було дуже добре налагоджено.

¹ Формозов А. А. Страницы истории русской археологии. Москва, 1986. С. 17.

Проте розвиток античної археології призупинився унаслідок політичних обставин. У той час, коли археологи європейських країн – Італії, Франції, Німеччини, Великобританії, – досліджували рештки грецької цивілізації, в Росії головним напрямком дослідження був Сибір.

Однак, згодом, Керч та Керченський півострів починають привертати все більше уваги, оскільки саме тут знаходився центр греко-скіфського Боспорського царства. Тим більше, що вивчення античної культури в усіх її багатоманітних проявах не могло обмежуватись лише вивченням пам'яток Греції та Італії. Мріючи про протоки та Константинополь, Катерина II відроджувала “минулу велич Еллади” в усьому. До початку XIX століття було відкрито найголовніші пам'ятки старожитностей Північного Причорномор'я. Проте ознайомлення з цими пам'ятками носило випадковий та любительський характер, до того ж, інтенсивне заселення приєднаних земель супроводжувалось нищівним руйнуванням решток Херсонеса та Пантікапея.

Першим, хто звернув увагу на археологічне дослідження решток Пантікапея, був Поль Дюбрюкс. Саме йому археологія за висловом Тетбу-де-Марін² і “завдячує більшою частиною своїх відомостей по топографії Боспора Кіммерійського”.²

Поль Дюбрюкс, пізніше Поль (Павло) Олександрович Дюбрюкс (1774-1835) потрапив до Росії, як і більшість французьких дворян-роялістів, під час Великої Французької революції. З 19 років він вступив на військову службу, не мав спеціальної освіти, і після еміграції, з 1797 року вчителював у Польщі. Пізніше переїхав до Петербурга де отримав пропозицію очолити Керченську митницю. Опинився у Керчі у 1809 році.

Тоді це було невелике поселення з 600 мешканцями і містом воно було лише за назвою. Дюбрюкс, влаштувавшись на митницю, яка не мала ніякого значення, дуже бідував. У 1817 році його призначили начальником соляних озер, де, як він пізніше згадував, не був дуже зайнятим і блукав по околицях, збираючи старовинні монети і вази. Ще у 1811 році Дюбрюкс розпочинає “невеликі розкопки з метою покращення матеріального становища”,³ але поступово захопився археологією, склав перший план некрополя Пантікапея, став читати античних авторів, записувати свої спостереження, робити креслення та замальовки.

У 1818 році Керч відвідав імператор Олександр I. Йому Дюбрюкс репрезентував свою колекцію археологічних старожитностей, а імператор

² Тетбу-де-Марини. Павелль Дюбрюксъ // Записки Одесскаго общества истории и древностей. Т. 2. Ч. 1. Одесса, 1848. С. 229.

³ Формозов А. А. Страницы истории русской археологии... С. 89.

“подарував” її Дюбрюксу. З того часу археологічна діяльність начальника соляних озер набула офіційного характеру. Ця колекція Поля Дюбрюкса стала основою майбутнього Керченського музею старожитностей.

Перебуваючи у Керчі 15 серпня 1820 року, з П. Дюбрюксом зустрічався О. Пушкін. Він хотів побачити залишки Митридатової гробниці, проте, як він писав у листі: “... Ряди каміння, рів, що майже зрівнявся із землею – от і все, що залишилось від Пантікапея. Немає сумнівів, що багато дорогоцінного криється під землею, яка насипана століттями; якийсь француз присланий з Петербурга для розвідок – але йому не вистачає ані грошей, ані відомостей, як у нас зазвичай є”.⁴ Проте, Дюбрюкс не був присланий з Петербурга, як думав О. Пушкін, а займався археологічними пошуками добровільно.

Налагодити систематичні археологічні дослідження у Керчі в той час було неможливим. Як слушно зазначив О. Пушкін, для ведення розкопок потрібно мати великі кошти, щоб оплачувати тяжку працю землекопів. Закладів, які б займалися археологічними дослідженнями тоді ще не існувало в Російській імперії, фінансування було відсутнім. Дюбрюкс звертався до Академії наук, шукав меценатів. Певні суми для проведення досліджень йому надали Ланжерон та великі князі Микола та Михайло Павловичі.⁵

Діяльність Поля Дюбрюкса оцінюють по-різному. Вважаємо за необхідне навести свідчення і спогади сучасників про цю, без сумніву, видатну людину, оскільки його діяльність викликає неоднозначне ставлення і загалом часто ставиться під сумнів.

Чималу роль у негативному ставленні до П. Дюбрюкса відіграють песимістичні відгуки сучасників. Так, зокрема, генерал, військовий історик О. І. Михайловський-Данилевський, що супроводжував Олександра I у поїзді по Криму писав: “Ця людина є неосвіченою, про що вказує навіть короткі зустрічі з ним; латині він не знає, про успіхи, зроблені філологією в новітні часи навіть не чув, по-французьки говорить погано, мало вчився... був на військовій службі у Франції. Але будь-хто помітить, що перехід від легкої кінноти до сивої давнини є трохи складним”.⁶ Проте, Михайловський-Данилевський зазначав, що Дюбрюкс читав Страбона та Геродота. О. Оленін також зазначав, що “від праці Дюбрюкса не може бути ніякої користі”, підкреслюючи, що той робить багато помилок по-французьки. Видатний літературознавець Б.

⁴ Пушкін А. С. Полное собрание сочинений.: в 16 т. Москва, 1948. Т. 13. С. 18.

⁵ Формозов А. А. Пушкин и древности. Наблюдения археолога. Москва, 1979. С. 32.

⁶ Из воспоминаний Михайловского-Данилевского.// Русская старина. 1897. № 7. С. 92.

В. Томашевський писав, що Дюбрюкс це “археолог-дилетант, що безсистемно копав керченську землю і залишив колекцію старожитностей, історичне значення яких він сам не був у змозі оцінити”.⁷ Проте це свідчення людей, які самі себе називали археологами, але, насправді, не проводили археологічних досліджень, а лише сидючи в кабінетах описували знахідки.

Але, не зважаючи на такі оцінки тогочасних вчених, ми не можемо відкидати той факт, що Поль Дюбрюкс зробив найголовніше – він залишив нам описи античних пам’яток Пантікапея, курганів, які руйнувались внаслідок земляних робіт. Щоденники цього дослідника дозволяють нам ще тепер відтворити жахливу картину руйнувань. Так, наприклад, Золотий курган у 1832 році, під час дослідження мав висоту 4,5 м, а Дюбрюкс його заміряв, коли він ще мав висоту 11,5 м.

Окрім того, П. Дюбрюкс зняв плани Мірмекія, Порфенія, старовинних будівель на мисі Ак-Бурун та біля хутора Кістені, рештки царського палацу у Керменчику, зняв план Тірітаки, біля мису Камиш-Бурун закартографував рештки Акри, Кіммеріка та Кітея, хоча помилково ототожнив з цим містом поселення на мисі Опук.

Зазначимо, що неабияку роль щоденники Дюбрюкса відіграли у пошуках міста Акри, яке в наш час перебуває під водою. Проте більша частина цих відкриттів була опублікована не Дюбрюксом, а іншими дослідниками, “яким він довірливо сповіщав ці відомості, а вони замовчували про його працю”.⁸ Результати досліджень Дюбрюкса залишаються актуальними і тепер. Сучасні археологи, досліджуючи городище Ілурат підтвердили припущення цього археолога щодо системи фортифікаційних укріплень цього міста.

Таким чином, можна сміливо стверджувати, що П. Дюбрюксу належить почесне місце зачинателя археологічних досліджень Пантікапея, видатної людини в історії античної археології. Недарма, С. Рейнак називає Поля Дюбрюкса “зачинателем боспорської археології”.⁹

Більше того, про важливість описів Дюбрюкса і зроблені ним перші класифікації пам’яток Пантікапея може свідчити той факт, що його записки були покладені в основу виступу В. Г. Тигенгаузена на VI археологічному з’їзді в Одесі. Зокрема, Поль Дюбрюкс, спираючись на результати археологічних досліджень 1816-1818, 1820, 1821 та 1828

⁷ Томашевский Б. В. Пушкин. Москва-Ленинград, 1956. Т. 1. С. 481.

⁸ Тетбу-де-Марины. Павелъ Дюбрюксъ... С. 230.

⁹ Бузескул В. Л. Открытия XIX и начала XX века в области истории древнего мира. Петербург, 1924. Ч. II. С. 32.

років зробив спробу подати класифікацію поховальних споруд, які зустрічаються навколо Керчі. Він виокремив 6 видів, які стосувались різних народів та епох.

До найдавніших Дюбрюкс відносив поховання, відкриті ним у 1817 р. біля с. Булганак, у 1820 р. на г. Опук та в 1827 р. біля с. Чурубаш. Це висічені в скелі гробниці, довжиною до 3 м, з дугоподібним склепінням. У таких гробницях знаходились лише скелети та простий грубостінний глиняний посуд. Над такими похованнями немає насипу. Дослідник вважав, що такі поховання залишили кіммерійці. Цю думку підтримував і перший директор Керченського музею І. Бларамберг.

До скіфських часів і появи греків на Керченському півострові відносив П. Дюбрюкс поховання також висічені у скелі на глибині 2-3 м, але вже із сходинками перед входом і нішами, висіченими у стінах для небіжчика. Такі поховання мали внутрішнє планування на зразок кургану Куль-Оба. Речовий поховальний інвентар представлений бронзовими наконечниками стріл, прикрасами у вигляді золотих листочків. Такі склепи Дюбрюкс відкрив у 1817-1818 роках, і показував у 1817 році великому князю Михайлу Павловичу, а у 1818 році – імператору Олександрю І.

Третій тип поховань – пізні класичні грецькі поховання; четвертий тип – курганні поховання типу Куль-Оби, які мали різний розмір, але однакову конструкцію. До п'ятого типу поховань відносились склепи з роз-писом. Шостий вид поховань – це невеликі кургани, розташовані на північ від Керчі, під насипом яких зазвичай розташовувалось поховання у ямі, яка викладена з тесаного каміння. У деяких таких похованнях зустрічаються грецькі розписні вази.¹⁰ Така класифікація була доповнена та уточнена сучасними дослідниками.

Новий етап у розвитку археологічного дослідження Пантікапея пов'язують із прибуттям до Керчі нового градоначальника – Івана Стемпковського. Перебуваючи на військовій службі, І. Стемпковський з російською армією потрапив до Франції у 1815 році, де вчився у Паризькій школі написів. Ця людина, отримавши таку ґрунтовну освіту, опинилася у Керчі, де активно вивчала Пантікапей.¹¹

У 1823 році Іван Стемпковський подав новоросійському генерал-губернатору М. Воронцову записку “Мысли относительно изыскания древностей в Новоросийском крае”. Для античної археології XIX

¹⁰ Тигенгаузенъ В. Г. Записка Дюбрюкса: Несколько заметокъ о различныхъ родахъ гробницъ, находящихся въ окрестностяхъ Керчи // Труды VI археологическаго съезда въ Одессѣ (1884 г.). Одесса, 1888. Т. II. С. 137.

¹¹ Боровкова В. Н. Коллекционеры и торговцы керченскими древностями. Керчь, 1999. С. 34.

століття, як і для археології в Росії це був програмний документ, у якому було перелічено конкретні заходи на найближчі роки та чітко сформульовано завдання археології вцілому. За цим планом було обов'язковим точно реєструвати кожну знахідку. Зі збиральництвом випадкових речей слід було негайно покінчити. Необхідним вважав також І. Стемповський і створення наукового товариства, яке могло б турбуватись про охорону старовини в Причорномор'ї, вести розкопки та публікувати матеріали.

Дуже важливим, на думку І. Стемповського, було негайно зняти плани з усіх залишків грецьких міст, доки їх не було знищено чи розібрано на камінь для будівництва.¹²

Сам І. Стемповський, як градоначальник, разом із П. Дюбрюксом розпочали активні дослідження Пантікапея та навколишніх міст. Так, ними було обстежено поселення на горі Опук. П. Дюбрюкс відкрив там рештки циклопічної кладки стін на уривчастому схилі західної частини гори. У 1824 році він зняв план акрополю та поселення, а також виявив поховання у склепі з мозаїкою. Проте розкопки цього склепу не вдалось завершити унаслідок карантину. А пізніше цей склеп засипали землею місцеві татари.¹³

Із відкриттям у 1826 році Керченського музею старожитностей, археологічні дослідження Пантікапея набувають офіційного та планомірного характеру. Перший директор музею, І. Бларамберг, хоча і постійно знаходився в Одесі, проте багато у чому допомагав П. Дюбрюксу та І. Стемповському. Так, зокрема, І. Бларамберг, оглянувши і проаналізувавши матеріали з розкопок поселення на г. Опук, ідентифікував його як Кіммерік.

Із відкриттям у 1830 році під час земляних робіт кургану Куль-Оба з його багаточисельними скарбами усі набутки П. Дюбрюкса, І. Стемповського та І. Бларамберга по вивченню археологічної топографії Пантікапея, складанню планів та докладних описів стародавніх решток відходить у небуття. Як слушно зазначив Ю. Ю. Марті "... золото Куль-Оби засліпило всіх ... наукові пошуки відійшли на задній план".¹⁴

В археологічній літературі ми часто знаходимо твердження про те, що з 1830 року в Керчі починаються широкі археологічні дослідження.¹⁵ Проте ця дата вимагає певного корегування. Справді, випадкове відкриття

¹² Стемповский И. А. Мысли относительно изыскания древностей в Новороссийском крае // Отечественные записки. 1827. № 81. С. 70.

¹³ Тигенгаузенъ В. Г. Записка Дюбрюкса ... С. 139.

¹⁴ Марті Ю. Ю. 100 лет Керченского музея. Керчь, 1926. С. 34.

¹⁵ Монгайт А. Л. Археология в СССР. Москва, 1955. С. 196.

кургану Куль-Оба привернуло увагу уряду до старожитностей Пантікапея. Ці знахідки було доставлено до Петербурга, де вони стали частиною створеного у 1831 році Ермітажу. І лише у 1832 році уряд починає планомірно фінансувати археологічні дослідження у Криму, зокрема і в Керчі. До того ж, виконання робіт було покладено на директора Керченського музею.

Зі смертю І. Стемповського у 1832 році та призначенням директором Керченського музею А. Ашика для археології античного Пантікапея настають кризові часи. За короткий термін скарбошукацтвом було знищено сотні курганів та некрополь Пантікапея.

Отже, здобутки перших дослідників Пантікапею стали підставою для наукового і ґрунтового вивчення археологічних пам'яток у другій половині XIX століття.

Anastasia BAUKOVA

**POL DUBRUX AND IVAN STEMPOWSKY – FIRST
ARCHAEOLOGISTS, EXPLORERS OF PANTIKAPEUM**

The article is dedicated to first explorers of Pantikapeum – Pol Dubrux and Ivan Stempkowski. Main results of their investigations are presented, that became the basic fundament for the scientific investigations of the archaeological monuments in second half of 19th century.

Key words: Pantikapeum, barrow Kul-Oba, barrow burials, graves.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2004

Прийнята до друку 03.09.2004